

ІНТЕНСИВНО-ПАРАМЕТРИЧНИЙ СКЛАДНИК У ЗНАЧЕННЄВІЙ СТРУКТУРІ ПРИКМЕТНИКІВ

Стаття є фрагментарним дослідженням особливостей семантики конотативно маркованих прикметників, які містять у своїх значеннєвих планах домінуючий інтенсивно-параметричний складник, що здійснювалося на мовному матеріалі української художньої прози XXI століття.

Ключові слова: конотована лексична одиниця, семантична структура слова, денотативний макрокомпонент значення, конотативний макрокомпонент значення, інтенсивно-параметричний складник.

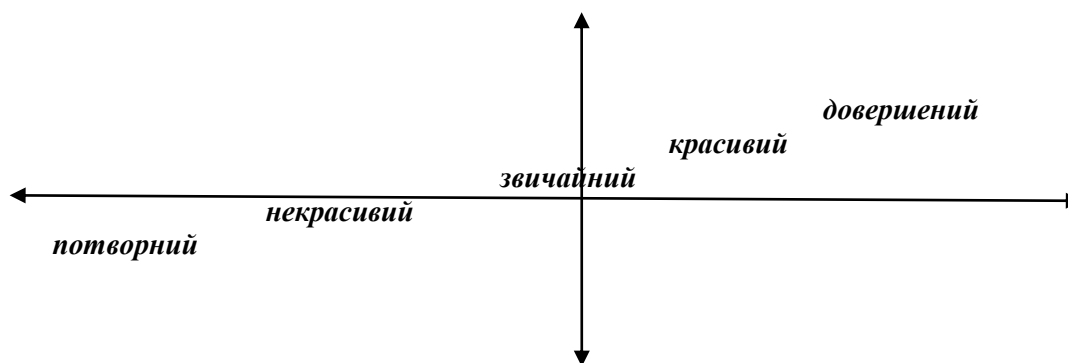
Проблемі вивчення семантичної структури прикметника присвячено чимало робіт як в українському, так і в зарубіжному мовознавстві. На сьогодні існує кілька підходів до аналізу значеннєвого плану прикметника: особливості його семантичної структури як частини мови вивчено в працях А. П. Грищенка, Н. І. Бойко, О. М. Шрамма та ін.; семантику прикметника досліджено відповідно до його морфологічних особливостей (К. Г. Городенська, З. М. Майданчик та ін.), у залежності від впливу контексту (О. М. Вольф та ін.); схарактеризовано семантичну структуру окремих лексико-семантичних груп прикметників (Т. Г. Линник, О. Ч. Кшановський, О. В. Кардашук, Т. А. Щебликіна та ін.), вивчено лексико-синтаксичний аспект прикметникових лексем (О. Кржижкова, В. М. Шаталова та ін.).

Аналіз семантичної структури в роботах названих дослідників, передусім, стосується якісних прикметників, які в лінгвістичній науці традиційно поділяють на дві семантичні групи: 1) дескриптивні – ті, що номінують реально властиві предметові мовлення ознаки й не пов'язані з суб'єктивними інтенціями мовця (*зелені ягоди, розумна людина, глибоке озеро* тощо); 2) кваліфікаційні – ті, які є наслідком суб'єктивного сприймання й оцінювання мовцем навколишнього середовища та вказують на ознаки, які реально можуть бути не властиві об'єктові характеристики (*зелений хлопець, наймудріша людина, глибоке озеро* тощо). Прикметники, віднесені до першої групи, характеризуємо як такі, що мають ядерний денотативний макрокомпонент значення, який містить інтенсивно-параметричний складник, що не є функціонально активним: він продукує лише оцінний компонент, який займає периферійну позицію в семантичній структурі лексеми й має логічну природу, не взаємодіє з емотивним компонентом, а тим більше зі складником образності, наприклад: *...терпко пахло спиртом і тим солодким, аж нудним, запахом* (17, 89); *...в усіх своїх дорогоцінних обладунках я несподівано туди шубовснула* (11, 80); *Вони натягують ті вузькі кавалки тканини на свої грубі ноги* (7, 56); *Мабуть, продала безцінні скарби за безцінь* (6, 218). Тому прикметники такого типу не є безпосереднім предметом вивчення в цій роботі.

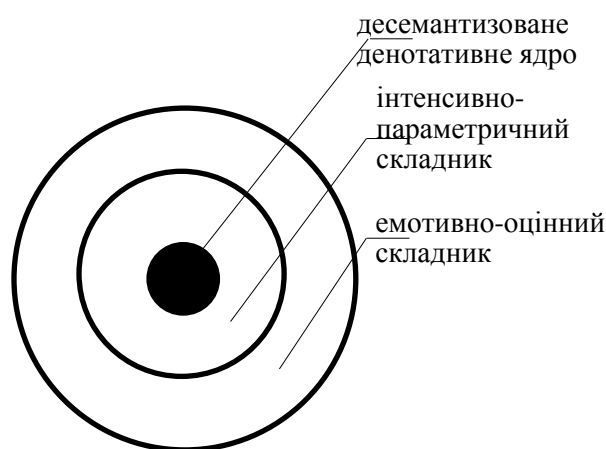
Принагідно зазначимо, що інтенсивно-параметричний компонент будь-якого функціонально-семантичного навантаження можуть містити лише якісні прикметники. Прикметники відносні та присвійні потенційно не можуть мати інтенсивно-параметричного складника у своїй семантичній структурі, окрім тих випадків, коли вони переходять до розряду якісних, наприклад, *золотий перстень* (відносний прикметник) – *золотий характер* (якісний прикметник), *телячий хвіст* (присвійний прикметник) – *телячі ніжності* (якісний прикметник), *класний керівник* (відносний прикметник) – *класний фільм* (якісний прикметник), *порцеляновий посуд* (відносний прикметник) – *порцелянове обличчя* (якісний прикметник), *протокольний запис* (відносний прикметник) – *протокольна посмішка* (якісний прикметник), *музичний твір* (відносний прикметник) – *музичний диван* (якісний прикметник), *липовий чай* (відносний прикметник) – *липове ім'я* (якісний прикметник) тощо, наприклад: *...протокольна посмішка личила їй* (14, 8); *Жінку, яка звернулася по допомогу, міліція відфутболила, мовляв, назване ім'я підозрюваного – вочевидь липове* (14, 42).

Увагу зосереджено на дослідженні значеннєвого плану конотованих прикметників, який характеризується "полікомпонентною семантичною структурою, що, окрім десемантизованого зневираженого денотативного макрокомпонента, включає оцінний, емотивний, інтенсивно-параметричний складники" [1, 346]. Інтенсивно-параметричний компонент у таких прикметниках впливає на цілий ряд семантичних трансформацій. Десемантизація денотативного ядра призводить до утворення широкої конотативної семантики, яка виникає внаслідок суб'єктивізації мовленнєвого процесу: об'єкт зображення пересувається на інтенсивно-параметричній шкалі й займає позицію

далеку від нормативного центру. Тому описуваний семантичний різновид інтенсивно-параметричного складника називаємо **анормативним**:

У семантичних структурах конотованих прикметників (**потворний, некрасивий, красивий, довершений**) інтенсивно-параметричний компонент продукує суб'єктивну емотивно-оцінну семантику, яка займає велику частину значеннєвої структури прикметникової лексики:

Анормативний інтенсивно-параметричний компонент у значеннєвій структурі емотивно-оцінних прикметників може бути виражений як за допомогою формальних засобів (**добренький, звичайнісінький, дорогий** тощо), так і за допомогою внутрішніх сем-інтенсифікаторів / деінтенсифікаторів (**фанатичний** – “пройнятий величезною пристрастю”, **неабиякий** – “великий, значний”, **навіжений** – “який виходить за межі нормального”, **шалений** – “дуже сильний”, **грандіозний** – “надзвичайно великий”, **карколомний** – “надзвичайний”, **катастрофічний** – “дуже швидкий”, **колосальний** – “надзвичайно великий”, **велетенський** – “дуже великий”, **гігантський** – “дуже великий”, **мізерний** – “дуже малий” тощо), наприклад: *На столі лежав мобільний телефон з цифровою відеокамерою, з **дорогих** (14, 27); Вона вибухає **шаленою** радістю, яка одразу переростає в не менш **шалений** плач (9, 124); ...рослини, замість того, щоб виробляти кисень, поглинали його з **карколомною** швидкістю (4, 65); ...вона вважала мене слабачкою, тухтійкою і малявкою, адже я була молодша від неї на рік чи на два, і це було тоді **колосальним** розривом у віці (4, 107); ...він привозив жінці і дітям у подарунок чорну ікру в бочках із рідкісних порід дерев, і **гігантські** туші ще майже живих рожевувато-червоних лососів (4, 196).*

Лексико-семантичні й формальні засоби вираження анормативного інтенсивно-параметричного компонента здійснюють однакову функцію – утворюють прикметникову лексему, яка називає інтенсифіковану / деінтенсифіковану ознаку предмета, тим самим маркує його як певне відхилення від норми. Обов'язковою умовою виникнення лексем такого типу є процес зіставлення характеристик об'єкта мовлення у свідомості мовця зі середньостатистичним стандартом, наприклад: *...був абсолютно моральним типом, **моральніших** уже просто не буває (5, 17) тощо.*

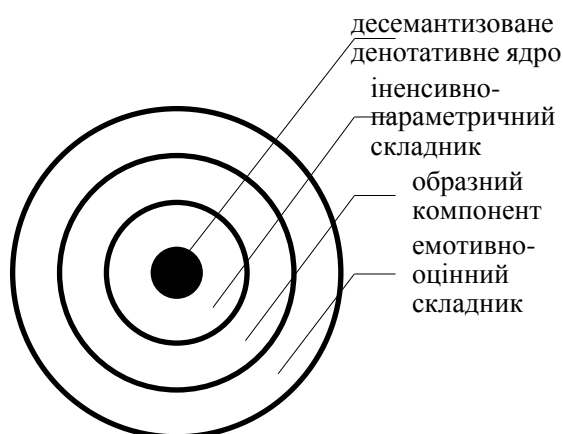
Інтенсифіковану ознаку в прикметникових лексемах з анормативним інтенсивно-параметричним компонентом найчастіше передають аугментативно-пейоративні суфікси, зокрема такі: **-езн-, -елезн-, -ущ- (-ющ-)** і под., наприклад: *От **хитрюща** дитина, – прошепотіла (6, 227).*

Деінтенсифіковану ознаку в прикметникових лексемах з анормативним ІПК зазвичай передають демінутивно-мейоративні суфікси, наприклад, такі, як **-уват- (-юват-), -еньк-, -есеньк-,**

-усіньк- (**-юсьньк-**) тощо та префікс **недо-**: ...*його вояки встигли наробити по людях чимало шкоди. За маленький місяць із гаком* (13, 5); ...*складається таке враження, ніби дівча недоумкувате* (8, 111).

Найпоширенішим формальним засобом вираження аномативного інтенсивно-параметричного складника в семантичній структурі прикметника є аналітична (*добрий за доброго*) та синтетична (*найболючіший*) форми найвищого ступеня порівняння, наприклад: *Кирило добрий за доброго, але міг би закатулити своїми руками кожного, кому закортіло б обернути язик навиворіт про найменшого його сина* (12, 14); *Її син – одне з найболючіших розчарувань* (10, 78). Найбільш уживаними в сучасних українських прозових творах є все ж таки синтетичні форми суперлативу, утвореного за допомогою префікса **най-** та суфікса **-іш-**, і елативу, утвореного за допомогою префіксів **як-, що-** й форми найвищого ступеня порівняння, наприклад: *Себастьян так і не довідався, коли точно народилася дитина і що робила вагітна Анна у найстрашніших битвах світової війни* (15, 16); ...*злилась на одоробло за вікном, яке заслуговувало на винятково жорстокі тортури і повільну мученицьку смерть, на щонайгірші, щонайлютіші страждання* (4, 49).

О. О. Потебня був переконаний у тому, що “думка наша за змістом є або образ, або поняття, третього, середнього між тим і тим, немає” [2, 166-167]. Аномативний інтенсивно-параметричний компонент, окрім емотивно-оцінного, здатен продукувати у семантичній структурі конотованої лексичної одиниці потужний образний семантичний складник. За такої умови значеннєвий план лексеми розширюється й здобуває ще одне семантичне поле:

Прикметники з домінантним образним компонентом у семантичній структурі утворюються, здебільшого, унаслідок вторинної номінації, здобуття переносного значення, наприклад, прикметник *божєвільний* може бути вживаним не лише в прямому номінативному значенні “психічно хворий, нерозсудливий, нерозважливий”, а й у переносному – “дуже великий, сильний, надмірний”: ...*купити к бісовій мамі півособняка з божєвільною старушенцією* (5, 135); *Алкогольні напої продавалися лише в шинквасі на верхній палубі і – за божєвільними розцінками* (16, 129). Так, у першому контексті виділений прикметник у своїй семантичній структурі містить домінантний ядерний денотативний макрокомпонент значення, який локалізує інтенсивно-параметричний складник, що продукує емотивно-оцінні семи маргінального характеру. Натомість другий контекст демонструє конотований прикметник з десемантизованим денотативним складником, домінантним аномативним інтенсивно-параметричним компонентом, який утворює потужні емотивно-оцінні семи та образний семантичний складник. Існування в мовленнєвому контексті лексеми з такою значеннєвою структурою призводить до експресії мовленого, унаслідок чого виникає значний емотивний вплив на реципієнта.

Подібну до описаної вище функції виконує аномативний інтенсивно-параметричний компонент у багатьох полісемічних прикметникових лексемах, уживаних у переносному значенні, наприклад: *Сьогодні не пропустиш, дуже круті лекції* (10, 78); *Відтоді друкування перетворилося на справжню інтимну радість* (5, 159); ...*його мовчазлива але впевнена українська мова звучить тутешньому як прокльон* (11, 15); *Зала Спілки письменників. ... Стількох нефорів у дертій джінсі та з кульчиками в носах ті стіни ще не бачили. Тобто ми відчутно оновили затхлу атмосферу закладу* (5, 276); *Знайомі кажуть, що Деку збираються відрахувати з університету за хронічні пропуски, дякувати Богу, що хоч не за хронічний алкоголізм* (9, 91); *Досить лише приймати зранку холодний душ, робити зарядку, їсти довбані мюслі...* (3, 46); ...*у такій драглистій тиші я ніколи не чую шуму знадвору* (11, 6). Такі прикметники, вживані в переносному значенні, містять

анормативний інтенсивно-параметричний компонент, що десемантизує денотативне ядро й продукує конотативний макрокомпонент значення зі складниками емотивності, оцінності, образності.

Отже, анормативний інтенсивно-параметричний складник реалізується в семах “посилення” / “послаблення”, вказує на відхилення від нормативних параметрів певних ознак, явищ і предметів дійсності, репрезентує інтенції суб’єкта мовлення, пов’язані з його емоційною, психічною, фізичною, соціальною сферами.

Проведене дослідження не вичерпує всього комплексу проблем, пов’язаних із семантичним та функціональним аналізом інтенсивно-параметричного складника в семантичній структурі конотованих прикметників. Поза увагою залишаються особливості індивідуально-авторського послуговування лексичними одиницями з домінантним інтенсивно-параметричним компонентом, які мають неабиякий вплив на відтворення психологічного стану персонажа, указують на його належність до певної національної та соціальної культур, характеризують його як особистість. Перспективу подальших досліджень убачаємо в лексикографічній систематизації конотованих прикметників, які локалізують інтенсивно-параметричний складник значеннєвого плану.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика : семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти / Н. І. Бойко. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. – 552 с.
2. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 616 с.
3. Андрухович С. Жінки їхніх чоловіків / Софія Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. – 160 с.
4. Андрухович С. Сьомга : [роман] / Софія Андрухович. – К. : Нора-Друк, 2007. – 352 с.
5. Андрухович Ю.І. Таємниця : [замість роману] / Юрій Андрухович. – Харків : Фоліо, 2007. – 478 с.
6. Дашвар Люко. Село не люди / Люко Дашвар. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2008. – 270 с.
7. Дереш Л. Поклоніння ящірці : Як нищити ангелів : [роман] / Любо Дереш. – Харків : Фоліо, 2008. – 189 с.
8. Дереш Л. Трохи п’їтьми, або На краю світу / Любо Дереш. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2008. – 288 с.
9. Дністровий А. Патетичний блуд / Анатолій Дністровий. – Харків : Фоліо, 2005. – 287 с.
10. Кононенко Є. Елегія про старість / Євгенія Кононенко // Дивослово. – 2004. – № 7. – С. 77-80.
11. Малярчук Т. Ендшпіль Адольфо, або Троянда для Лізи / Тетяна Малярчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. – 160 с.
12. Матіос М. Майже ніколи не навпаки / Матіос Марія. – Львів : ЛА “ПІРАМІДА”, 2007. – 176 с.
13. Матіос М. Москалиця / Матіос Марія // Матіос Марія. Москалиця; Мама Маріца – дружина Христофора Колумба. – Львів : ЛА “ПІРАМІДА”, 2008. – 64+48 с.
14. Меднікова М. Зірка / Марина Меднікова. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2006. – 192 с.
15. Прохасько Т. Непрості / Тарас Прохасько. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2006. – 140 с.
16. Роздобудько І. Останній діамант міледі : [авантюрний детектив] / Ірен Роздобудько. – Харків : Фоліо, 2007. – 222 с.
17. Ульяненко О. Жінка його мрії : [текст] / Олесь Ульяненко; [передмова Є. Чуприни]. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2009. – 272 с.

Стаття являється фрагментарним дослідженням особливостей семантики коннотативно маркированих прилагательних, которые содержат в своих планах значения доминантную интенсивно-параметрическую составляющую, что осуществлялось на языковом материале украинской художественной прозы XXI века.

Ключевые слова: коннотативная лексическая единица, семантическая структура слова, денотативный макрокомпонент значения, коннотативный макрокомпонент значения, интенсивно-параметрическая составляющая.

The article is a fragmentary research of the semantic peculiarities of the konotative marked adjectives which contain a dominant intensive-parametric component in the value plans, which was based on the linguistic material of the Ukrainian fiction of XXI century.

Key words: connotative lexical unit, semantic structure of a word, denotative macrocomponent of a meaning, connotative macrocomponent of a meaning, intensive-parametric component.